

Dr. Garda Dezső
A gyergyószentmiklósi örményekről a letelepedéstől a 19. század közepéig

Részletek

Az örmények gyergyószentmiklósi otthonalapítása

Az örmények gyergyószentmiklósi letelepedése kapcsolatban volt az 1607-es évi vásárjog biztosításával. Az évi kettő, majd három országos vásár és a hetivásárok mágnesként vonzották a Moldva területén lakó örménységet. Először csupán kalmárként jelentek meg a vásárokon. Később kisebb csoportokban, ideiglenesen telepedtek le Gyergyószentmiklóson. Az örmény családok első nagyobb csoportja 1637-ben lelt végleges otthonra a településen.

Az örmény kereskedők gyergyói jelenlétére utal Csík-, Gyergyó- és Kászsónszék Generális Kongregációjának 1643. évi végzése is, amely elrendelte, hogy vasárnap és ünnepnapokon „Az egyéb árusok, kalmárok, örmények, egyszóval valakik árut visznek piacra, mise alatt áruikat ne merészeljék árulni.

1654-ben az örmény letelepedés második nagy hullámát érzékelhetjük. Ekkor a két testvér, Hörcz Azbej és öccse Vártig által vezetett családok telepedtek le Gyergyószentmiklóson.

Nagyszámú örmény család telepedett le ideiglenesen az 1669-1671 közötti időszakban, amikor a moldvai belső harcok, az örmények üldözése és a szomszédos román fejedelemség elleni török támadások következményeként igen nagyszámú örmény család menekült el Moldva városaiból, és keresett menedéket Gyergyószentmiklóson.

1672-ben az örmények üldözésének megszűntével és a törökök elleni harcok elcsendesülésével a Gyergyószentmiklóstra és a Keleti-Kárpátok más medencéibe menekült családok egy része visszatért eredeti lakhelyére, nagyobb részük azonban Apafi Mihály erdélyi fejedelemtől kért és kapott letelepedési engedélyt. A fejedelem az 1658-1662 közötti török-tatár pusztítások és az erdélyi belső hatalmi harcok következtében a meggyérült magyar lakosság pótlására és Erdély gazdasági életének újjáépítésére törekedve, szívesen fogadta az iparos és kereskedő örmény családokat.

Oxendio Virziresco és a gyergyószentmiklósi örménység

Oxendio Virziresco 1655 körül született Botosani városában. Apja, Lukács Botosani örmény bírója volt és Gyergyószentmiklóson keresett otthont magának. Fiát kereskedőnek akarta nevelni, de az ifjú a tudományok elsajátításához ragaszkodott. Tanulmányait a Lembergi Pápai Collegiumban folytatta. Apja azonban kivette a lengyelországi oktatási intézetből és hazahozta Gyergyószentmiklóstra, ahol egy általa kiválasztott hajadonnal összeházasította és az általa folytatott nagyállat-kereskedelem gyakorlására akarta kényszeríteni. Oxendio azonban otthagya a kereskedést, tanulmányai folytatására visszatért Lembergbe, ahol Martelli, a lengyel királyi udvarnál tevékenykedő pápai nuncius támogatásával Rómába került és a Collegio Urbano, vagyis a Sacra Congregatio de Propaganda Fide növendékévé vált. Több mint egy évtizedes tanulás után, mint felszentelt pap tért vissza 1684-ben, vagy 1685-ben Gyergyószentmiklóstra, ahol megkezdte hittérítői tevékenységét. Valószínűleg az ő térítő munkájának köszönhetően hagyta el Gyergyószentmiklóst több mint 20 örmény család, ősi hitüket megtartó papjuk Potoczki Márton vezetésével 1685-ben, és járult hozzá az ebesfalvi örmény közösség megszilárdulásához. Gyergyószentmiklósi, és valószínűleg csíkszépvízi hittérítői tevékenységéről a lengyel nuncius

azt írta a római Propaganda Kongregációnak és a lembergi örmény érseknek, hogy 2000 székelyföldi örmény a római katolikusokkal való egyesülést kérte Oxendiotól.⁽⁶⁹⁾

Sikeres hittérítői munkájának köszönhetően a két pap és két világi férfiúból álló, általa vezetett követség 1690-ben felkereste Chautelmi pápai nunciust, a lembergi érseket, és ünnepélyesen vállalták a római katolikus anyaszentegyházzal való együttműködést. Az egyesülést, és az ezt megerősítő „mi örmény hitünkkel „való szöveget az erdélyi Főkormányzészéknek 1672. június 15-én adott választában Virziresco és társai a következőképpen értelmezték:

„Mi tehát ezennel örmény betűkkel, de nehogy további értelmezésre szükséges legyen, latin feleletül adjuk, hogy a fenn említett szavak értelme ez: maradjunk meg őseink törvényei mellett, azaz tartsuk meg azon böjti napokat, húseledeleket, ünnepeket, egyházi énekeket, ugyanazon régi naptárt, egyházi öltönyöket és papokat, minők örökségképpen őseinktől átszállottak. Éspedig maradjunk meg ezek mellett a legszigoribban, sem hely, sem idő ne késztesen bennünket a legkisebb változtatásra. Így tartottuk mi ezeket úgy is, mind e mai napig, így tartotta és tartja ezt püspökünk is főtisztelendő Werzerescu Oxendius, s még a római pápa őszentségének parancsa sem bátorítá fel arra minket, hogy az ellenkezőre bármiként kényszerítsen.

A hitágazatok egyéb pontjaiban azonban az összes jó keresztény pápistákkal, a katolikus lengyel, német és minden keresztény nemzettel együtt azt hisszük és valljuk, amit a római anyaszentegyház hisz és vall (a következőkben tridenti hitvallással teljesen megegyező szöveg),⁽⁷⁰⁾

Az a tény, hogy Oxendio Virziresco Gyergyószentmiklóson kezdte meg misszióját, melyben családja is segítette⁽⁷¹⁾, az itt élő örménységhez való kötődését jelentette. A gyergyószentmiklósi örmény örmény közösségnek tehát meghatározó szerepe volt az erdélyi örmények katolikus hitre való térítésében.

A gyergyószentmiklósi örmények a 17. század végén és a 18. század elején

A századvég megváltozott körülményei között jövedelmezőbbnek tűntek a hagyományos, Moldva települései felé irányuló kereskedelmi kapcsolatok. Csík, Gyergyó- és Kászonszék belső jelentései szerint 1697. március 1-től 1698 júliusáig az örmény kereskedők Jasiba, Bárladba, Focsaniba, Galaiira és Suceavaba is utaztak termékeikkel, ahol egyben kémkedtek is a Habsburgok számára. Az információszolgáltatásokért az említett időszakban a széki hatóságoktól 275 magyar forintot kaptak.⁽⁷²⁾

Ennek ellenére ők is áldozatai voltak a XVII. század végén és a XVIII. század elején bekövetkező Habsburg katonai megszállásnak. 1702. december 9-én Gyergyószék tisztjei az osztrákok örmények elleni kegyetlenkedéseit is megemlítik. A panaszosok szerint: „Gyergyó-Szent-Miklóson az Steinvil regimentiből commenderozván egy lejkmány (kinek egy szeme vagy) a piacon egy öreg örménynek az ebei rátámadtak az lejkmány ebeire, szokások szerént egymást mardosták, ezért magát azon öreg örményt és a fiát erősen megverte, melyért praetendál flor. 40, mivel mesterember lévén, azoltától fogva nem dolgozhatott, mivel az karja soha jól nem lészen miatta.”⁽⁷³⁾

(69) Kovács Bálint: Örmények Erdélyben (A 17. századi letelepedéstől a 20. századig). In Bernád Rita - Kovács Bálint: A Szamosújvári Örmény Katolikus Gyűjtőlevéltár. Budapest-Gyulafehérvár-Leipzig. 2011. 24.

(70) Gyergyószentmiklósi Örmény Plébánia. Historia Domus.

(71) Kovács Bálint: Örmények Erdélyben (A 17. századi letelepedéstől a 20. századig). In Bernád Rita - Kovács Bálint: A Szamosújvári Örmény Katolikus Gyűjtőlevéltár. Budapest-Gyulafehérvár-Leipzig. 2011. 24.

(72) Kölönte Béla. i.m. 130 és Örmény Plébánia Levéltára: Csík, Gyergyó és Kászon székek rendkívüli kiadásai

(73) Székely Oklevéltár VII. Kolozsvár. 109 és Kölönte Béla: i.m. 138.

A 18. század első éveinek zavaros politikai viszonyai, valamint az ősi keresztény vallás hagyománya, a katolikus egyháztól való elpártolásra, illetve Gyergyószentmiklós elhagyására készítette az örmény közösséget. Azonban a korabeli örmény bírónak, Ákoncz vagy Kővér Tódornak a határozott fellépése megállította a Moldvába való visszatérési mozgalmat.⁽⁷⁴⁾

Miként is alakult a gyergyószentmiklósi örmények lélekszáma a 18. század első felében?

1716-ban a széki biztosok Gyergyószentmiklóson 23 jobb anyagi helyzetben levő örmény családot találtak, akik közül kereskedő tíz, tímár kilenc, tarisznya- és erszénycsináló kettő, szabó egy, örmény bíró egy.

A kevésbé módos réteget húsz család alkotta. A családfők kalmárok (kisebb mérvű, helyi jellegű kereskedők, csizmiamesterek, borbélyok). De köztük volt egy harangozó és egy polgár (küldönc) is. Rajtuk kívül még öt-hat nyomorék özvegyasszonyt is összeírtak, akik sütéssel, varrással keresték kenyerüket. A szegény réteget húsz család alkotta, akik nagyrészt mesteremberek voltak. Mivel csupán a családfőket írták össze, csak hozzávetőlegesen tudjuk megállapítani a lélekszámot.⁽⁷⁵⁾

Az 1716. évi negyvennyolc családdal szemben 1721-ben a családfők száma ötvenhat főre emelkedett. Az összeírók emellett tíz eltartottat is megemlítettek a Karolina összeírásban.⁽⁷⁶⁾

A kápolnától a templomig

A gyergyószentmiklósi örménység mindent elkövetett, hogy ne csak bérlője, hanem tulajdonosa legyen az addig általa bérelt kápolnának. Ezt a lehetőséget 1717-ben valósította meg amikor is Mártonffy György erdélyi püspöktől 120 aranyforintért megvásárolta a telket a rajta lévő épülettel együtt. Az 1717. április 6-án Gyergyóújfaluban Sólyom István gyergyói alkirálybíró házánál megkötött adásvételi szerződés - melyen az erdélyi püspökön és a gyergyói alkirálybíró kívül aláíróként szerepel még Demeter Márton gyergyószentmiklósi örmény vikárius és a szárhegyi gróf Lázár Ferenc - szövege a következő:

„Én alább megirt személy, adom tudtára akiknek illik, mostaniaknak és jövőbelieknek, e levelemnek rendiben, hogy nemes Gyergyó-székből Szentmiklóson egy kápolnát, kit néhai b. e. Páter Ferentzi György építtetett volt, Szentmiklós megyéje az én consenzusomból engedé a Szentmiklóstra szállott betsületes örményeknek azon fundusával együtt amelyen most az említett kápolna vagyon építve, ahol ha akarják nagyobb kőből való kápolnát is szabadhasson építhessenek és mindaddig szabadon bírassák, valameddig maguk országukba, vagy máshová lakni nem mennek. Arra nézve az örménység is azon kápolnának és fundusának odavaló engedéséért én előttem letőn Szentmiklós megyéjének jómértékű arany pénzül frt. 120, idest százhusz magyar forintokat, hogy a szentmiklósi parochiális ecclézsia számára interesre kiadassék és esztendőnként a legális sex percentum interest idest 7 frt. 21 kr. Perpetualitem a debitorok fizessék tőle az említett Parochiális Ecclézsianak és ha az örménység Szentmiklósról elmenne, ne tartozzék a megye visszafizetni a 120 idest százhusz magyar forintokat és az örménység ne tartozzék az előbbeni contractus szerint (aki most ennek erejével csatoltatik) semminemű apphramentumot és ecclézsiai clenodiumot a kápolnához hadni, melynek nagyobb

(74) Dr. Temesváry János: A magyar örmény nemes családok czimerlevelei. Szamosújvár 1896., 115-116. 73 Budapest. Magyar Országos Levéltár. F. 49 Vegyes összeírások

(75) Budapest. Magyar Országos Levéltár. F.49 Vegyes összeírások.

(76). Benkő József: Transsilvania Specialis. II.k. Bukarest-Kolozsvár.1999.261.

bizonyosságára adtam ezen kezem írásával és szokott pecsétemmel megerősített leveletem az örménységnek futura pro cantela".⁽⁷⁷⁾

Az új tulajdonosok az 1722-es esztendőben, mint saját épületüket nagyobbították meg a kápolnát, ahol egyúttal javítási munkálatokat is végeztek.

A 18. század első évtizedében a Gyergyószentmiklóson letelepedett örmény lakosság száma jelentősen növekedett. A kápolna már nem tudta befogadni a nagyszámú hívő közösséget. A templomépítés az egyházközség számára tehát elengedhetetlen szükségletet jelentett.

A templomépítés Theodorovits Simon plébánosnak 1726. október 4-én, Gyergyószentmiklóstra való kinevezésével kezdődött. Az építés elindulásához a püspöklátogatás is hozzájárult. Antalffy János római katolikus erdélyi püspök ugyanis Gyergyóban kánoni vizitációt tartott. Ez alkalommal kapcsolatba került az örmény hívekkel, és a gyakorlatban is meggyőződhetett a templomépítés fontosságáról.

A templomépítés előkészítése és megszervezése 1729 tavaszán kezdődött, pontosabban húsvét másodnapján, a Kósza János segédlelkész elnöklete alatt szervezett nagygyűléssel. Két nap múlva Ábrahám Emánuel és Lukácsi Jakab (a Miklósé) kijelölték a templom helyét. Ezzel párhuzamosan Jánosi Lázár és Lukácsi Karácsony (Miklósé) megkezdték a gyűjtést a templom felépítéséhez szükséges pénzügyi alap biztosítására. Munkájuk nem is volt sikertelen. A Historia Domus pontosan feljegyezte az adakozókat. Névsoruk a következő:⁽⁷⁸⁾

1) Szent Háromság Legény Egyesület	2676 magyar forint
2) Boldog Asszony Tímár Társulat	1500 magyar forint
3) Szent István Társulat	1274 magyar forint
4) Lukácsi János Miklósé saját költségén a tornyot készítette.	
5) Jánosi Lázár saját költségén a Szent Gergely oltárt készítette.	
6) Theodorovits Simon plébános	13 drb. arany;
7) Kósza János (Istváné) segéd lelkész	12 drb. arany;
8) Ákoncz Tódor (Gergelyé) főgondnok	40 drb. arany;
9) Jánosi Lázár bíró	6 drb. arany;
10) Lukácsi Miklós	40 drb. arany;
11) Ákoncz János (Gergelyé)	35 drb. arany;
12) Ábrahám Manó	40 drb. arany;
13) Lukácsi Jakab (Miklósé)	40 drb. arany;
14) Ákoncz Manó (Gergelyé)	50 drb. arany;
1 5) Ákoncz Luszig (Gergelyé)	30 drb. arany;
16) Keresztes János	20 drb. arany;
17) Jánosi Márton	12 drb. arany;
18) Vákár János (Jakabé)	10 drb. arany;
19) Ábrahám István	6 drb. arany;
20) Mánya Izai	6 drb. arany;
21) Ábrahám Tódor nótárius	10 drb. arany;
22) Jakabfi Keresztes és testvére Gergely	20 drb. arany;
23) Lázár Bogdán és testvére Keresztes	20 drb. arany;
24) Jánosi Lajos (Manóé)	20 drb. arany;
25) Kristófi Dávid (Szerátzi)	6 drb. arany;
26) Kristófi Erános (Szerátzi)	6 drb. arany;
27) Kristófi Lajos (Szerátzi) és testvére Tódor	12 drb. arany;
28) Julián Kristóf (Tódoré) és testvére Luszig	10 drb. arany;
29) Ákoncz Izsák (Kritófé)	4 drb. arany;
30) Ábrahám Ákszend	5 drb. arany;

(77) Gyergyószentmiklósi Örmény Plébánia Levéltára. Historia Domus

(78) Uo.

31) Ákoncz Gergely (Izsáké) és testvére Miklós	6 drb. arany;
32) Kabdebó Jakab és testvére Kristóf	6 drb. arany;
33) Thumán László	5 drb. arany;
34) Vákár Bogdán (Jakabé)	5 drb. arany;
35) Kristófi Werzár Kristóf	4 drb. arany;
36) Kristófi Gergely és testvére Luszig	4 drb. arany;
37) Kristófi Emánuel gondnok és testvére Gergely	2 drb. arany;
38) Kiricsa Izsák (Bogdáné)	2 drb. arany;
39) Polják Izsák fiai	2 drb. arany;
40) Mánya Bogdán	2 drb. arany;
41) Simái Simon és fiai	2 drb. arany;
42) Józsefi József és fia György	2 drb. arany;
43) Meskó Miklós és fiai	1 drb. arany;
44) Mánya Antal	1 drb. arany;
45) Voszgericsián János (Kristófé)	1 drb. arany;
46) Tukcsin András és fiai	1 drb. arany;
47) Kiricsa Márton (Bogdáné)	1 drb. arany;
48) Midkó Jakab	1 drb. arany;
49) Istvánfi Kósza Lázár	1 drb. arany;
50) Vertán Emánuel	1 drb. arany;
51) Urmánczi Vonig Vertánes	1 drb. arany;
52) Khartendzsi Bogdán	1 drb. arany;
53) Urmánczi Gergely (Manóé)	1 drb. arany;
54) Barchodár Széfer	1 drb. arany;
55) Jalbé Ászci Lajos	1 drb. arany;
56) Szucsávai Domokos	1 drb. arany;
57) Bocsánczi Domokos (Manóé) és testvére	3 magyar forint
58) Szlikátár Lázár	2 magyar forint
59) Horumn Miklós (Manóé)	2 magyar forint
60) Jánosi Manó	3 magyar forint
61) Rötidszár Bogdán	2 magyar forint
62) Jalbé Kristóf	3 magyar forint
63) Goskár Mechitár	1 magyar forint
64) Vonig Jakab	2 magyar forint
65) Jakabffí Kristóf	1 magyar forint
66) Sánta (Gách) János Józsefé	1 magyar forint
67) Tákesz Kristóf	2 magyar forint
68) Miklósi Vártán	1 magyar forint
69) Vombi Bogdán	1 magyar forint
70) Jakabfi Ázbej	1 magyar forint
71) Mózes Izsák	1 álámánt
72) Gergely Megerdics (Keresztes)	1 magyar forint
73) Vobál László	1 magyar forint
74) Simon János	2 magyar forint
75) Rötidszár Szaka	2 magyar forint
76) Káluszdi Gergely	1 magyar forint
77) Jakabfi Miklós és testvére Kristóf	2 magyar forint
78) Kósza Izsák Vzerig	1 magyar forint
79) Kristófi Akszend és testvére Keresztes	2 magyar forint
80) Szamosújvár Városa	12 drb. arany
81) Tiszminitzi Tódor Pascal	4 drb. arany
82) Vaszgericsián Luszig és Vzsiráki Miklós (Erzsébetvárosiak)	2 drb. arany

83) Karácsony Kristóf (Gherla)	1 drb. arany
84) Henganosz Amira (Erzsébetváros)	2 drb. arany
85) Szamilor Miklós	1 drb. arany
86) Vonczi Domonkos Guréhi	1 drb. arany.

Az örmény szertartású római katolikus templom alapkövét 1729. augusztus 24-én szentelte fel Bajthay Antal erdélyi püspök.

Az örmény közösség templomát három év alatt építették fel, ami a 18. század első harmadában páratlan teljesítménynek számított. Ez a kimagasló megvalósítás a közösségi összefogásnak volt köszönhető. Mégis ki kell emelnünk a korabeli két pap önfeláldozó munkáját: Theodorovics Simon örmény katolikus plébánosét és Kósza János segédlelkészét, aki főleg a templomépítés körüli szervező tevékenységben szerzett elévül-hetetlen érdemeket. A főgondnok, Ákoncz Tódor (Kristófé) és a tanító Cziffra Luszig (Domokosé) is kitűnt hozzáállásával.

Az egyháziak mellett az önkormányzati vezetés is részt vállalt a templomépítésben. Ebben az időszakban az örmény bíró János Lázár, míg a korabeli tanácsosok és szenátorok névsora a következőképpen mutatott: Lukácsi Miklós, Ábrahám Luszig, Ábrahám István (gondnok), Vákár János Jakabé, Ákoncz Emánuel Kristófé, Jánosi Márton, Ákoncz János Kristófé, Keresztes János, Mánya Izai, Thumán Jakab, Ábrahám Emánuel, Ábrahám Tódor (jegyző).

Következtetések

Miért törekedtünk a gyergyószentmiklósi örménység rövid történetének a 19. század közepéig való bemutatására?

Szükségesnek tartottuk érzékeltetni a gyergyói örmény közösség meghatározó szerepét az örménység erdélyi letelepedésében. Ünnepi alkalmakkor, de néha szakmunkákban is, az örménység gyergyószentmiklósi letelepedését 1672-re teszik, holott okleveles bizonyítékaink vannak az 1637-es évi otthonalapításra vonatkozóan. Ha Gyergyószentmiklóson a 17. század második felében nem lakott volna nagyszámú örmény népesség, akkor a Moldvában nehéz körülmények közé jutott örménység egy része nem keresett volna menedéket Gyergyószentmiklóson. Ha a Békény menti településen eltöltött kéthárom év alatt a moldvai menekültek nem tapasztalták volna az itt élő örménység megélhetést és fejlődést biztosító életkeretét, akkor 1672-ben, majd 1680-ban nem kértek volna kiváltságlevelet I. Apafi Mihály erdélyi fejedelemtől. A gyergyószentmiklósi örményeknek tehát 1669-1672 közötti, majd a későbbi időszakban meghatározó szerepük volt a többi örmény település létrejöttének előkészítésében.

Oxendio Virziresco - a História Domusban: Oxendius Verzerescu - gyergyószentmiklósi kötődését általában elhallgatják az armenológusok. Az a tény, hogy itt töltötte ifjú éveinek egy részét, majd itt érte el hittérítői sikereinek nagy részét, ami után megvalósíthatta a római katolikus anyaszentegyházzal való egyesülést, főleg a gyergyószentmiklósiak támogatásának köszönhető.

A Gyergyószentmiklóstra letelepedett örménység az általunk tanulmányozott időszakban az ún. örmény tízesben területi autonómiával rendelkezett. Az örmény kompániának külön bírója és esküdtjei voltak, ami azt is jelentette, hogy a székelyek nem szólhattak bele az örmény közösség életébe. Az 1796-ban létrejött Kereskedelmi Törvényszék az örmény önkormányzatiság magasabb szintjét jelentette.

Dr. Garda Dezső

Egyetemi előadótanár - Babes-Bolyai Tudományegyetem, Gyergyószentmiklós

(Megjelent: A gyergyószentmiklósi örmények és az erdélyi magyar-örmény identitástudat. Szerkesztette: Dr. Garda Dezső. Státus Kiadó – Csíkszereda, 2014)